

ENCICLOPEDIA GEOGRAFICĂ A HOLOCAUSTULUI DIN TRANSILVANIA DE NORD

Traducere din limba maghiară de Andrea-Julika Székely Ghiță

LISTA HĂRȚILOR

Cresterea teritorială a Ungariei - între 1938 și 1941	14
Transilvania de Nord, 1940-1945	18
Comunități evreiești din Ungaria - în aprilie 1944	20
Circumscripțiile de jandarmerie și zone de deportare în 1944	22

CARTIER

i s t o r i c

LISTA ILUSTRATIILOR

Holocaustul în Transilvania de Nord	2
Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord	3
Cartier Istoric	4
Cartier Istoric - prezentarea	5
Cartier Istoric - activitatea	6
Cartier Istoric - proiectarea	7
Cartier Istoric - realizarea	8
Cartier Istoric - finalizarea	9
Cartier Istoric - prezentarea	10
Cartier Istoric - activitatea	11
Cartier Istoric - proiectarea	12
Cartier Istoric - realizarea	13
Cartier Istoric - finalizarea	14
Cartier Istoric - prezentarea	15
Cartier Istoric - activitatea	16
Cartier Istoric - proiectarea	17
Cartier Istoric - realizarea	18
Cartier Istoric - finalizarea	19
Cartier Istoric - prezentarea	20
Cartier Istoric - activitatea	21
Cartier Istoric - proiectarea	22
Cartier Istoric - realizarea	23
Cartier Istoric - finalizarea	24
Cartier Istoric - prezentarea	25
Cartier Istoric - activitatea	26
Cartier Istoric - proiectarea	27
Cartier Istoric - realizarea	28
Cartier Istoric - finalizarea	29
Cartier Istoric - prezentarea	30
Cartier Istoric - activitatea	31
Cartier Istoric - proiectarea	32
Cartier Istoric - realizarea	33
Cartier Istoric - finalizarea	34
Cartier Istoric - prezentarea	35
Cartier Istoric - activitatea	36
Cartier Istoric - proiectarea	37
Cartier Istoric - realizarea	38
Cartier Istoric - finalizarea	39
Cartier Istoric - prezentarea	40
Cartier Istoric - activitatea	41
Cartier Istoric - proiectarea	42
Cartier Istoric - realizarea	43
Cartier Istoric - finalizarea	44
Cartier Istoric - prezentarea	45
Cartier Istoric - activitatea	46
Cartier Istoric - proiectarea	47
Cartier Istoric - realizarea	48
Cartier Istoric - finalizarea	49
Cartier Istoric - prezentarea	50
Cartier Istoric - activitatea	51
Cartier Istoric - proiectarea	52
Cartier Istoric - realizarea	53
Cartier Istoric - finalizarea	54
Cartier Istoric - prezentarea	55
Cartier Istoric - activitatea	56
Cartier Istoric - proiectarea	57
Cartier Istoric - realizarea	58
Cartier Istoric - finalizarea	59
Cartier Istoric - prezentarea	60
Cartier Istoric - activitatea	61
Cartier Istoric - proiectarea	62
Cartier Istoric - realizarea	63
Cartier Istoric - finalizarea	64
Cartier Istoric - prezentarea	65
Cartier Istoric - activitatea	66
Cartier Istoric - proiectarea	67
Cartier Istoric - realizarea	68
Cartier Istoric - finalizarea	69
Cartier Istoric - prezentarea	70
Cartier Istoric - activitatea	71
Cartier Istoric - proiectarea	72
Cartier Istoric - realizarea	73
Cartier Istoric - finalizarea	74
Cartier Istoric - prezentarea	75
Cartier Istoric - activitatea	76
Cartier Istoric - proiectarea	77
Cartier Istoric - realizarea	78
Cartier Istoric - finalizarea	79
Cartier Istoric - prezentarea	80
Cartier Istoric - activitatea	81
Cartier Istoric - proiectarea	82
Cartier Istoric - realizarea	83
Cartier Istoric - finalizarea	84
Cartier Istoric - prezentarea	85
Cartier Istoric - activitatea	86
Cartier Istoric - proiectarea	87
Cartier Istoric - realizarea	88
Cartier Istoric - finalizarea	89
Cartier Istoric - prezentarea	90
Cartier Istoric - activitatea	91
Cartier Istoric - proiectarea	92
Cartier Istoric - realizarea	93
Cartier Istoric - finalizarea	94
Cartier Istoric - prezentarea	95
Cartier Istoric - activitatea	96
Cartier Istoric - proiectarea	97
Cartier Istoric - realizarea	98
Cartier Istoric - finalizarea	99
Cartier Istoric - prezentarea	100

Cuvânt înainte la ediția în limba maghiară (Randolph L. Braham)	11
Holocaustul în Transilvania de Nord (Randolph L. Braham)	13
COMITATE ÎN ORDINE ALFABETICĂ	
Comitatul Bihor (Dániel Löwy)	42
Comitatul Bistrița-Năsăud (Dániel Löwy)	81
Comitatul Ciuc (Zoltán Tibori Szabó) ...	102
Comitatul Cluj (Zoltán Tibori Szabó)	129
Comitatul Maramureș și Delegația Administrativă Maramureș (Kinga Frojimovics)	162
Comitatul Mureș-Turda (Yitzhak Perri)	258
Comitatul Odorhei (Zoltán Tibori Szabó)	299
Comitatul Sălaj (Dániel Löwy)	319
Comitatul Sătmar (Ágnes Hegyi, Dániel Löwy)	365
Comitatul Solnoc-Dăbâca (Randolph L. Braham)	423
Comitatul Trei Scaune (Zoltán Tibori Szabó)	445
Comitatul Ugocea (Kinga Frojimovics, Rita Horváth, István Végső).....	461
LISTA HĂRȚILOR	
Creșterea teritorială a Ungariei între 1938 și 1941	14
Transilvania de Nord, 1940-1945	18
Comunități evreiești din Ungaria în aprilie 1944	22
Circumscripții de jandarmerie și zone de deportare în 1944	26

Comitatul Bihor în anul 1944	41
Comitatul Bistrița-Năsăud în anul 1944	80
Comitatul Ciuc în anul 1944	101
Comitatul Cluj în anul 1944	128
Comitatul Maramureș în anul 1944	160
Delegația Administrativă Maramureș în anul 1944	161
Comitatul Mureș-Turda în anul 1944	257
Comitatul Odorhei în anul 1944	298
Comitatul Sălaj în anul 1944	318
Comitatul Sătmar în anul 1944	364
Comitatul Solnoc-Dăbâca în anul 1944	422
Comitatul Trei Scaune în anul 1944	444
Comitatul Ugocea în anul 1944	460

LISTA ILUSTRAȚIILOR

Holocaustul în Transilvania de Nord

„Eticheta hoitului” (Plăcuță de identificare a militarilor)	20
Evrei „în uniformă” înainte de înrolarea în detașamentele de muncă	20
Evrei aflați în serviciul muncii din armata ungară, în diferite locuri de muncă din Ucraina	21
Adunarea și deportarea evreilor „apatrizi”, în vara lui 1941	21
Ghetoizarea evreilor din provincie	25
Jaful din 1944	30
Învagonarea și deportarea evreilor din provincie, 1944	32
Auschwitz-Birkenau – poarta și șinele care duceau către rampă	34
Sosirea unui transport din Beregove la Auschwitz-Birkenau, în a doua parte a lunii mai 1944	36

Procedura de selecție: separarea celor

„apți” de muncă, de cei „inapți”	37
„Inapții” – cu puțin înainte de lichidare	37
În drum spre camera de gazare	37
Prelucrarea prăzii	38
Femei și bărbați „apți de muncă”	39

Comitatul Bihor

Berettyóújfalu, sinagoga ortodoxă	45
Berettyóújfalu, școala și casa de rugăciuni	46
Diosig, sinagoga ortodoxă	51
Derecske, sinagoga ortodoxă	52
Komádi, sinagoga ortodoxă	54
Konyár, sinagoga ortodoxă	54
Marghita, sinagoga ortodoxă	55
Monostorpályi, sinagoga ortodoxă	56
Nagyléta, sinagoga ortodoxă	57
Oradea, sinagoga neologă (Țion)	58
Oradea, interiorul sinagogii neologe (Țion)	59
Oradea, sinagoga ortodoxă	59
Oradea, interiorul sinagogii ortodoxe	59
Oradea, sinagoga ortodoxă Șas Hevra	60
Oradea, interiorul sinagogii Șas Hevra ...	60
Oradea, sinagoga hasizilor de Vijnița	61
Oradea, sinagoga ortodoxă de pe strada Teleki (Primăriei)	61
Oradea, sinagoga ortodoxă Poale Țedec	62
Salonta, sinagoga neologă	71
Salonta, interiorul sinagogii neologe	71
Sarkad, sinagoga ortodoxă	72
Săcueni, sinagoga ortodoxă	74
Suplacu de Barcău, sinagoga ortodoxă	75
Valea lui Mihai, sinagoga ortodoxă	77

Comitatul Bistrița-Năsăud

Bistrița, sinagoga ortodoxă	84
Bistrița, interiorul sinagogii ortodoxe	84
Năsăud, sinagoga ortodoxă	93

Comitatul Ciuc

Borsec, sinagoga ortodoxă	109
Gheorgheni, sinagoga ortodoxă	112
Gheorgheni, interiorul sinagogii ortodoxe	112

Comitatul Cluj

Cluj, sinagoga ortodoxă Șas Hevra	135
Cluj, interiorul sinagogii ortodoxe Șas Hevra	135
Cluj, sinagoga ortodoxă sefardă	135
Cluj, sinagoga neologă	136
Cluj, interiorul sinagogii neologe	136
Cluj, sinagoga ortodoxă Poale Țedek	137
Cluj, interiorul sinagogii Poale Țedek	137
Cluj, ghetoul de la fabrica de cărămidă	144
Hida, sinagoga ortodoxă	153
Huedin, sinagoga ortodoxă	155
Huedin, clădirea fostei ieșive de rit ortodox	156

Comitatul Maramureș și Delegația

Administrativă Maramureș

Bila Țerkva, sinagoga ortodoxă din lemn	168
Borșa, sinagoga ortodoxă	171
Hust, sinagoga ortodoxă	189
Kvasi, sinagoga ortodoxă	199
Leordina, sinagoga ortodoxă	200
Mijhirea, sinagoga ortodoxă	205
Moisei, sinagoga ortodoxă	206
Ruscova, sinagoga ortodoxă	223
Ruscova, sinagoga hasizilor	223
Ruscova, interiorul sinagogii hasizilor	223
Sighetu Marmației, sinagoga ortodoxă mare	229
Sighetu Marmației, sinagoga ortodoxă din strada Hajnal (azi Bogdan Vodă)	229
Sighetu Marmației, sinagoga sefardă veche	229
Sighetu Marmației, sinagoga sefardă nouă	230
Sighetu Marmației, interiorul sinagogii sefarde noi	230
Sighetu Marmației, Beit Hamidraș	230
Sighetu Marmației, sinagoga Talmud-Tora	231
Sighetu Marmației, școala Talmud-Tora	231
Tiaciv, sinagoga ortodoxă	241
Vișeu de Sus, sinagoga ortodoxă	252

Reghin, sinagoga ortodoxă	271
Reghin, interiorul sinagogii ortodoxe	271
Nazna, prima sinagogă de lemn din Transilvania	280
Târgu Mureș, sinagoga ortodoxă	282
Târgu Mureș, interiorul sinagogii ortodoxe	282
Târgu Mureș, sinagoga status quo ante	283
Târgu Mureș, interiorul sinagogii status quo ante	283
Toplița, sinagoga ortodoxă	295
Toplița, interiorul sinagogii ortodoxe	295

Comitatul Odorhei

Bezidu Nou, sinagoga ortodoxă a secuilor sabatarieni	305
Bezidu Nou, casă de rugăciuni evreiască	307
Odorheiu Secuiesc, sinagoga ortodoxă, în spatele casei hahamului	312
Odorheiu Secuiesc, interiorul sinagogii ortodoxe	312

Comitatul Sălaj

Cehu Silvaniei, sinagoga ortodoxă	329
Jibou, sinagoga ortodoxă	339
Șimleu Silvaniei, sinagoga ortodoxă	349
Tășnad, sinagoga ortodoxă	357
Zalău, sinagoga ortodoxă	361

Comitatul Sătmar

Baia Mare, sinagoga sefardă	369
Baia Mare, sinagoga ortodoxă	370
Baia Mare, interiorul sinagogii ortodoxe	370
Carei, sinagoga status quo ante	377
Carei, interiorul sinagogii status quo ante	377
Carei, sinagoga ortodoxă	378
Csenger, sinagoga ortodoxă	385
Hodász, sinagoga ortodoxă	389
Mátészalka, sinagoga ortodoxă	393
Mátészalka, casă de rugăciuni a hasizilor	393
Nyírcsaholy, sinagoga ortodoxă	401
Ópályi, sinagoga ortodoxă	403

Satu Mare, sinagoga ortodoxă mare și sinagoga ortodoxă mică	406
Satu Mare, interiorul sinagogii ortodoxe mari	406
Satu Mare, interiorul sinagogii ortodoxe mici	406
Satu Mare, sinagoga hasizilor de Vijnița	407
Satu Mare, interiorul sinagogii hasizilor de Vijnița	407
Satu Mare, sinagoga hasizilor de Mukaceve	408
Satu Mare, interiorul sinagogii hasizilor de Mukaceve	408
Satu Mare, sinagoga ortodoxă de pe fosta stradă Bem	408
Satu Mare, sinagoga status quo ante	409
Satu Mare, sinagoga status quo ante, după Holocaust	409
Seini, sinagoga ortodoxă	414

Comitatul Solnoc-Dăbâca

Beclean, sinagoga ortodoxă	425
Dej, marea sinagoga ortodoxă	428
Dej, interiorul mării sinagogii ortodoxe	428
Dej, monumentul memorial al deportaților	431
Gherla, sinagoga ortodoxă	433
Gherla, interiorul sinagogii ortodoxe	434
Ileanda, sinagoga ortodoxă	436
Reteag, sinagoga ortodoxă	438
Târgu Lăpuș, sinagoga ortodoxă	441
Târgu Lăpuș, interiorul sinagogii ortodoxe	441

Comitatul Trei Scaune

Sfântu Gheorghe, sinagoga status quo ante	454
--	-----

Comitatul Ugocea

Ciornotisiv, sinagoga ortodoxă	466
Halmeu, sinagoga ortodoxă	469
Halmeu, casa de rugăciuni și baia rituală	469
Vînohradiv, sinagoga ortodoxă	478
Vînohradiv, interiorul sinagogii ortodoxe	478

Lista trenurilor morții din Transilvania de Nord care au tranzitat gara

Košice în anul 1944	483
Soarta evreilor din Transilvania după Holocaust (Zoltán Tibori Szabó)	485
Abrevieri utilizate în notele bibliografice	503
Vocabular	519
Autori	527
Indice de nume	531
Indice al denumirilor geografice	546
Notă asupra ediției în limba română (Zoltán Tibori Szabó)	567

COMITATUL BIHÖRÎN ÎN 1944

frontieră statală
frontiera de la Trianon
graniță de comitat
graniță de ocol
Derecske reședință de ocol
ORADEA municipiu, reședință de comitat
Populația localităților:
 Derecske o sat, sub 1000 de locuitori
 Biharonda o comună mică, între 1000 și 3000 de locuitori
Sárrétudvari o comună mare, 3000-10.000 de locuitori
Derecske o comună mare, 10.000-13.000 de locuitori
Salonta o oraș municipal, 15.000 de locuitori
ORADEA municipiu, 93.000 de locuitori

21.333 numărul persoanelor de religie ismelită potrivit recensământului din anul 1941
 8000 ghetou (cu efectivul său), unde au fost concentrați evreii din ocolul dat
 24.396 ghetou în luna mai 1944
 localitatea de îmbarcare, cu numărul trenurilor și al evreilor deportați
 24.396/8 limite de cale ferată utilizate pentru deportare

21.333 numărul persoanelor de religie ismelită potrivit recensământului din anul 1941
 8000 ghetou (cu efectivul său), unde au fost concentrați evreii din ocolul dat
 24.396 ghetou în luna mai 1944
 localitatea de îmbarcare, cu numărul trenurilor și al evreilor deportați
 24.396/8 limite de cale ferată utilizate pentru deportare

H A J D U S A L J A B É K É S

Prezența evreilor în comitatul Bihor este menționată documentar începând din veacul al XV-lea. În localitatea Gáborján (azi în Ungaria) din împrejurimile orașului Oradea locuia un anume *Judeo Joza de Varad nunc Bude*, respectiv *Sydo de Gaborian*. În 1721 pe teritoriul comitatului Bihor au fost conșcriși 70 de evrei. Numărul lor a sporit constant astfel încât între anii 1725 și 1739, pe raza comitatului erau 81-82 de evrei, între 1746 și 1748 numărul evreilor era de 252, între 1767 și 1769 acest număr a crescut la 286, iar în 1785 a ajuns la 1093 (un sfert dintre ei trăiau la Oradea, un alt sfert în zece localități rurale din ocolul Valea lui Mihai). Între 1839 și 1840 populația evreiască număra 6270 de suflete, în 1869 a sporit la 12.497 de persoane, în 1880 numărul evreilor era de 21.187, în 1890, de 25.968, în 1900, de 28.978, în 1910, de 32.462, în 1920, de 29.058, în 1930, de 21.892, iar în 1940, de 26.949.

Comitatul Bihor a fost prima regiune din Ungaria cu un primpretor evreu, Alfréd Wertheimstein, și un comandant de jandarmerie evreu, Ármin Gerő. Evreimea a jucat un rol însemnat în viața economică, culturală și politică a comitatului Bihor. Menționăm aici numele lui Péter Ágoston, profesor universitar de drept la universitatea din Cluj, care la sfârșitul Primului Război Mondial și-a asumat mai multe roluri politice importante. Mai întâi a fost președintele Consiliului Național Maghiar din Oradea, apoi a îndeplinit funcția de prefect și comisar guvernamental, între 20 februarie – 20 martie 1919 a fost secretar de stat al ministerului de Interne în guvernul Berinkey, iar mai apoi – în timpul Republicii Sovietelor Ungare – a fost adjunctul comisarului de Externe al Guvernului Peidl, care a funcționat doar cinci zile între 1 și 6 august 1919.

În perioada interbelică locuitorii evrei din comitatul Bihor trăiau în orașele mai mari, reședințe de ocol, în centrele comerciale și industriale. După schimbarea de imperiu, politica de școlarizare a autorităților române viza asimilația populației evreiești, separarea ei de maghiarime. În acest scop Legea învățământului din 1924, cunoscută și drept Legea Angelescu după numele ministrului educației, Constantin Angelescu, interzicea ca elevii evrei să învețe în școlile maghiare. Aceștia puteau urma exclusiv școlile publice românești sau școlile profesionale evreiești, unde predarea era permisă doar în limbile română, idiș sau ebraică. Liceele publice românești nou-înființate s-au umplut cu elevi evrei care considerau că singura lor șansă de realizare era continuarea studiilor. Totuși, prim-rabinul Lipót Kecskeméti din Oradea – la gimnaziul evreiesc din Oradea care îi purta numele – a reușit să eludeze prevederile noii legi a învățământului și să predea în limba maghiară învățăturile profeților din Vechiul Testament.

Potrivit datelor recensământului din 1941, comitatul Bihor număra 540.727 de locuitori, din care 33.023 erau de religie israelită, ceea ce corespundea unei ponderi de 6,1 la sută. În același timp, în comitat mai trăiau în jur de șapte sute de locuitori convertiți la creștinism care, potrivit legilor rasiale în vigoare, erau considerați evrei. Din ultimul recensământ al comunităților evreiești, realizat în aprilie 1944 – când doar o parte din comunități a fost capabilă să furnizeze date – reiese că în cele 35 de comunități evreiești din comitatul Bihor erau 10.083 de credincioși de rit ortodox și 4500 de rit neolog. Însușind cele două numere obținem 14.583 de suflete, adică mai puțin de jumătate din numărul celor

recenzate în 1941. Raportul dintre efectivele de credincioși din cele două orientări religioase ne indică limpede că evreii ortodocși erau de două ori mai mulți decât neologii.

La mijlocul lunii aprilie 1944 Sándor Leitner, președintele Consiliului Evreiesc din Oradea ([m.: Zsidó Tanács]; consiliile evreiești au fost înființate la solicitarea autorităților germane) și alți șase reprezentanți ai consiliilor evreiești din Transilvania au fost convocați pentru instrucțiuni, la sediul cartierului general din Budapesta, al Obersturmbannführerului SS Adolf Eichmann. Informarea nu s-a soldat cu nicio consecință concretă, însă cei prezenți s-au convins de iminența înființării ghetourilor, ba mai mult, că probabil următoarea etapă avea să fie deportarea.

Endre Hlatky, prefectul comitatului Bihor, nu și-a asumat înființarea ghetourilor, înaintându-și demisia în semn de protest. A demisionat și István Soós, primarul Oradei, nefiind de acord cu ghettoizarea. Printre orădenii care s-au împotrivit ghettoizării s-au numărat și Béla Schiffert, episcopul vicar romano-catolic, István Gyöngyösi, prim-magistrat pensionar, precum și inginerul István Pintér.

În comitatul Bihor au fost înființate trei ghetouri: un ghetou rural provizoriu la Berettyóújfalú și două în Oradea (unul în cartierul evreiesc al orașului, destinat locuitorilor evrei din Oradea, al doilea la fabrica de cherestea Mezey, pentru evreii aduși din ocoalele comitatului Bihor). Ministrul de Interne Andor Jaross l-a instalat pe noul prefect Károly Rajnay, în 17 mai 1944, exact în scurta perioadă de existență a ghetoului. În acel moment evreii dispăruseră de pe străzile orașului și din discursul rostit de Jaross, locuitorii creștini și-au putut face o idee despre soarta evreilor închiși în ghetou: „Astăzi Oradea mi-a dezvăluit un chip nou... Iată Oradea naționalistă în care nu sunt evrei pe stradă. Trebuie îndepărtate toate substanțele toxice din circuitul sanguin al țării. Averile evreiești nu le mai aparțin evreilor... Nu trebuie să se schimbe doar aspectul străzii, ci și gândirea oamenilor.”

De-a lungul frontierei maghiaro-române stabilite prin cel de Al Doilea Arbitraj de la Viena, care se întindea între Oradea și Zagon, existau mai multe puncte de trecere ilegale. Aces-

tea erau utilizate, în primul rând, de evreii din Polonia și Slovacia, refugiați în Transilvania de Nord. Deși unul dintre principalele puncte de trecere ilegală a frontierei se afla la câțiva kilometri de Oradea, doar un număr infim de evrei din comitatul Bihor a încercat să se refugieze în România. Se cunoaște cazul unui grup de activiști ai mișcării sioniste subterane Hanoar Haționi care a trecut granița maghiaro-română, lângă localitatea Tileagd.

Ghetourile au funcționat un răstimp scurt, după care evreii au fost deportați la Auschwitz. Majoritatea lor a pierit, supraviețuind doar circa 10 la sută din totalul evreilor deportați. Potrivit Terezei Mózes, doar două mii dintre evreii deportați în lagărele de concentrare și înrolați în detașamentele de muncă ale armatei maghiare au revenit după război în Oradea și localitățile comitatului Bihor.

După război au fost trase la răspundere autoritățile care au organizat și pus în aplicare ghettoizarea și deportarea evreilor, precum și persoanele civile care au comis fapte antievreiești pe teritoriul Transilvaniei de Nord. Avocatul orădean Endre Pollák (care își schimbase numele în Paul Andrei) a îndeplinit funcția de șef al acuzatorilor publici ai Tribunalului Poporului din Cluj pentru anchetarea criminalilor de război.

Medicul Miklós Nyiszli, deținut la Auschwitz și medic patologic al doctorului Mengele, de tristă faimă, a fost unul dintre martorii cheie ai Procesului de la Nürnberg în care au fost judecați criminalii de război din Al Doilea Război Mondial. În cea de a 112-a zi a Procesului Auschwitz de la Frankfurt, în 1964, la judecarea farmacistului și ofițerului SS Viktor Capesius, din Sighișoara, a fost audiat un alt martor cheie orădean: farmacistul Pál Pajor. Pe rampa de la Auschwitz Pajor fusese selectat de Capesius: bărbatul a fost trimis spre dreapta, dar soția și fiica lui au fost trimise direct la moarte. Mărturia lui Pál Pajor a fost publicată în întregime într-un număr al publicației *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, din 1965.

Surse: AE-R, 159-164; FAZ, 1965.XI.17.; FE; GGy-1991, 957-969; HÁ-I; HG; HM-HB, 15; MCW, 38-39, 46-49, 311; MT-V, 108, 228; NN; R-1941, 184; SM-B, 52; SM-VH; TS, 23, 158; VB, 189; VEÁ-II.

ALEȘD
Primii evrei s-au stabilit în localitate cu permis, de la conții Zichy, pentru practicarea negoțului și meșteșugurilor. Comunitatea locală a ridicat o sinagogă aspectuoasă și dispunea de o rețea de instituții rituale. În 1920 la Aleșd locuiau 352 de evrei, iar în 1930 numărul lor a crescut la 372. În fruntea comunității se afla președintele Viktor Fogel.

Potrivit recensământului din 1941, orașul avea 2353 de locuitori, din care 339 s-au declarat de religie izraelită și 30 dintre ei și de naționalitate evreiască. În 1941 la Aleșd trăiau 10 evrei creștinați care cădeau totuși sub incidența legilor rasiale. Potrivit unor surse credibile, în primăvara lui 1944 orașul avea 372 de locuitori evrei. Prim-rabinul care păstora, înainte de Holocaust, comunitatea strict ortodoxă era Sámuel (Schmelke) Klein, un renumit învățat talmudist, foarte îndrăgit de enoriași, care a devenit victimă a deportării împreună cu soția și cei zece copii.

Puținii supraviețuitori ai celui de Al Doilea Război Mondial – 130 de suflete, în 1947 – mai târziu s-au mutat la Oradea sau au făcut aliya. La recensământul din 1992, doar doi locuitori din Aleșd s-au declarat de religie israelită, în schimb șase persoane s-au declarat de naționalitate evreiască. În 2002 șapte persoane sau declarat de naționalitate evreiască, în timp ce numărul celor de religie israelită a rămas tot 2.

La recensământul din 1941, 995 din totalul de 47.449 locuitori din ocolul Aleșd s-au declarat de religie israelită, ceea ce însemna 2,1 la sută din populația totală. Iată distribuția lor pe localități (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

*Aleșd (339; 2353), Aștileu (15; 783), Aușeu (14; 623), Bálnaca (6; 1671), Beznea (23; 2135), *Borod (241; 4148), *Borozel (4; 825), Bratca (91; 1786), Bulz (6; 2153), Cacuciu Nou (4; 516), *Cetea (6; 714), *Chistag (24; 726), *Cornițel (6; 682), Cuișd (3; 1079), Dobricionești (11; 805), Gălășeni (1; 368), Gheghie (9; 279), Groși (8; 1093), Huta Voivozi (9; 682), Josani (4; 490), Lorău (7; 817), Lugașu de Jos (10; 1169), Lugașu de Sus (3; 1158), Luncșoara (20; 1754),

Măgești (4; 290), Ortiteag (4; 633) Peștiș (3; 1627), Ponoară (6; 1121), Socet (11; 333), Șinteu (6; 1906), Șuncuiuș (5; 1052), Tinăud (11; 666), Topa de Criș (4; 563), *Țețchea (13; 778), *Vadu Crișului (60; 3118) și Valea Crișului (4; 711).

Surse: AE-R, 159; PH-R, 75; R-1941, 184; RLB-H, 611, 625; SZI, 191; TV-N, 325; VEÁ-II, 113, 276.

ÁLMOSD

Potrivit datelor lui Elek Fényes, în anii 1839-1840, în Álmosd trăiau 130 de evrei. În 1852 cei 227 de locuitori evrei ai comunei celebrau serviciul divin în sinagoga proprie. În 1885, Icchák Eizik Friedmann din Álmosd tipărea o broșură în limba ebraică, intitulată *Divre Șalom Vaemet* (Cuvintele păcii și dreptății). Se pare că cea de a doua sinagogă din localitate, ridicată în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, a rămas în picioare până în anul 1952, când a fost demolată. Astăzi, în cimitirul evreiesc aflat în apropierea centrului localității, mai există doar câteva pietre tombale prăbușite, cu inscripții indescifrabile.

La recensământul din 1941, la Álmosd trăiau 2425 de locuitori din care 80 s-au declarat de religie israelită. Au fost duși în ghetoul din Oradea și apoi deportați. În 1949 în localitate nu mai trăia niciun evreu.

Surse: BK, 133; FE; MCW, 40; MCW-I, 123; RLB-H, 593.

ÁRTÁND

Conform datelor recensământului din 1941, doar doi dintre cei 966 de locuitori din sat erau izraeliți. Totuși, lista victimelor Holocaustului din Ártánd, publicată în anul 2001, numără 25 de nume.

Surse: RB; RLB-H, 593.

BAGAMÉR

Primii locuitori evrei s-au stabilit în sat în vremea împăratului Iosif al II-lea. În 1785 au fost conscriși 19 evrei. În 1885 medicul evreu al localității era Lénárd Neumann, iar între 1920 și 1925 asistența medicală de circumscripție era

asigurată de dr. Adolf Weis. Casa de rugăciuni și locuința hahamului se aflau pe strada Mare.

Potrivit datelor recensământului din 1941, comuna avea 4030 de locuitori, din care 93 erau de religie israelită. În 21 martie 1943 a început mobilizarea bărbaților evrei din localitate în serviciul muncii din armata maghiară. Cu puțin timp înainte de deportare în comună trăiau 91 de evrei. Aceștia au fost urcați în trei căruțe și duși mai întâi la Șimian, iar apoi în ghetoul din incinta fabricii de cherestea Mezey, de la Oradea. De aici au fost deportați în 28 mai 1944. Sunt cunoscute numele a douăzeci și trei de persoane din Bagamér, pierite în Holocaust.

Unul dintre locuitorii creștini din Bagamér, József Csontos, a avut un comportament foarte omenos, ascunzând evrei, ceea ce i-a adus recunoștința Institutului Yad Vashem din Ierusalim.

În 16 ianuarie 1945 în comună trăiau șapte evrei despre care nu se știe dacă erau localnici sau venetici. Până în 1949 toți evreii au părăsit localitatea. În 1950 au fost vândute atât sinagoga cât și casa hahamului care au fost demolate. În 1945 în locul pe care se afla cimitirul evreiesc de odinioară a fost deschisă o carieră de nisip.

Surse: HL-B; RLB-H, 593.

BAKONSZEG

La recensământul din 1941 doar 6 din cei 2131 de locuitori s-au declarat de religie israelită. În primăvara lui 1944 toate cele trei familii evreiești din localitatea care aparține și azi Ungariei au fost deportate. Niciun evreu nu a revenit din deportare.

Surse: HL-B.

BEREKBÖSZÖRMÉNY

În acest sat s-a născut Tamás Emőd (Ernö Fleischer), cunoscut poet, autor de texte de cabaret, director de teatru, gazetar și redactor.

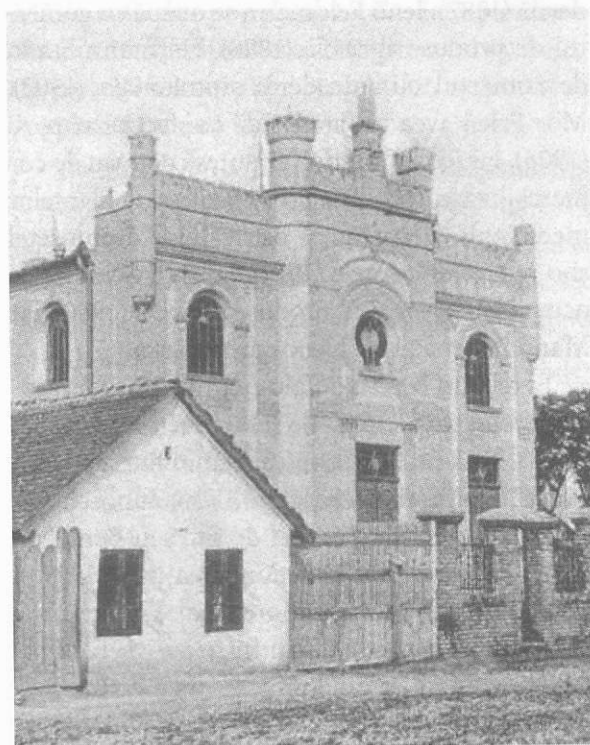
La recensământul din 1941 dintre cei 3168 de locuitori ai comunei, 48 s-au declarat de religie israelită. Ei au fost deportați la Auschwitz, din ghetoul de la Oradea.

Surse: HG-ET; MÉL-2.

BERETTYÓJFALU

Primul evreu din această localitate a fost un arendaș pe nume Dávid Manasses, a cărui prezență a fost consemnată în 1746. La sfârșitul veacului al XVIII-lea s-au stabilit la Berettyóujfalu mai mulți negustori evrei originari din Galiția. În 1807 s-a înființat comunitatea evreilor, cu o conducere alcătuită din 15 membri. Atunci a luat ființă și Hevra Kadișa. S-au păstrat registrele nașterilor și căsătoriilor din comunitate, începând cu anul 1846, iar cele ale deceselor, începând cu anul 1866. Ponderea evreilor în populația totală a crescut treptat. Dacă în 1823 aceasta era de doar 2 la sută, la finele veacului al XIX-lea a crescut la 11 la sută.

În timpul Revoluției Maghiare de la 1848 tineri evrei din localitate s-au prezentat ca recruți în Regimentul 53 de Honvezi. În timpul Revoluției Mîija-de-toamnă, la inițiativa medicului dr. Ignác Grósz, comunitatea a perceput de la membrii înstăriți o dare specială pentru revoluție. În aceeași perioadă în localitate funcționa și o comisie pentru bunăstarea poporului, condusă de Ármin Weinberger.

Berettyóujfalu, sinagoga ortodoxă

Berettyóújfalu, școala și casa de rugăciuni

Populația evreiască a jucat un rol important în viața economică a localității Berettyóújfalu. În perioada 1878-1920 evreii au pus bazele industriei locale și au dat un avânt comerțului. În 1878 Ignác Kohn a înființat un mare magazin de fierărie, iar în 1893 Albert Kepes a început comercializarea spirtului. Familia Klein deținea o fabrică de oțet și avea o afacere cu pielărie. Márton Zádor avea un magazin de îmbrăcăminte modernă (1887), Jenő Feldmann se ocupa cu comerțul de produse agricole (1888), Hermann Stark, de comerțul cu mirodenii și coloniale (1903), Mór Fried avea un atelier de confecționat perii (1904), iar József și Adolf Braun se ocupau de comercializarea produselor agricole și a plantelor medicinale, deținând și o uscătorie de mușețel și o moară de cereale (1912). Și frații Schäffer se ocupau cu negoțul de produse agricole (1920), iar Manó Bauer avea o fabrică de pielărie.

Evreii din Berettyóúfalu au înființat școli, asociații religioase, culturale și de binefacere. În perioada 1883-1907, în fruntea comunității evreiești se afla prim-rabinul Amram Blum, cunoscut înțelept al Torei, fiind urmat de fiul său Ben Cion Blum, care a păstorit comunitatea între 1929 și 1945. Rabinul Márkus-Mordehaj Hoffmann a îndeplinit funcția de daian între anii 1912-1944, după război tot el fiind rabinul micii comunități renăscute, până în 1948, când a făcut aliya.

La începutul secolului XX, comunitatea evreiască din oraș susținea o școală elementară evrei-

iască de șase clase și achita taxele elevilor evrei săraci care frecventau gimnaziul public.

În 1920, după încheierea Păcii de la Trianon, orașul Berettyóújfalu a devenit reședința comitatului Bihor din Ungaria, ceea ce a dus la sporirea bruscă a importanței orașului. Cea mai mare parte a evreimii din ocolul Berettyóújfalu locuia în orașul de reședință. Evreii erau proprietari de restaurante, comercianți, dar și mici meșteșugari: pantofari, cizmari, croitori. După un deceniu de la Pacea de la Trianon, populația din Berettyóújfalu număra 9118 de suflete, dintre care 963 erau evrei, cu o pondere de 11 la sută din totalul populației. Tipografia lui József Adler (Ács), care lucra cu doi-trei zețari și două tiparnițe mici, a jucat un rol important în istoria culturii maghiare. În 1920, proprietarul de cinematografe Kálmán Makk a obținut autorizația de a proiecta filme la Berettyóújfalu și în 1927 a construit cinematograful Apolló, cu o sală modernă cu o capacitate de 35 de locuri. Fiul său, Károly Makk a devenit un renumit regizor de film.

Dintre personalitățile evreiești de seamă ale orașului Berettyóújfalu menționăm pe: Júlia Militzer care, sub pseudonimul Jutka Miklós, a fost una dintre poetesele publicate în antologia revistei *Holnap*, actorul Béla Salamon, director de cabaret, scriitorul și gazetarul Marcell Frigyes (mort în detașamentul de muncă din armata maghiară), József Adler (Ács), proprietar de tipografie și de editură, pictorul și agentul secret Danny Salamon (pe numele său adevărat Ernő Weisz), unul dintre organizatorii capturării lui Adolf Eichmann, scriitorul de limbă franceză Tibor Tardos, stabilit la Paris, scriitorul György [George] Konrád, laureat al premiilor Herder și Kossuth și al Premiului Păcii conferit de distribuitorii de carte din Germania, precum și statisticianul de renume mondial Pál Zádor.

Epoca de aur a orașului Berettyóújfalu a luat sfârșit în 1940, după cel de Al Doilea Arbitraj de la Viena, când mare parte din instituții au fost transferate la Oradea, care a redevenit reședința comitatului. Potrivit recensământului din 1941, orașul avea 11.781 de locuitori, din care 982 erau de religie israelită. În 1942 bărbații tineri au fost mobilizați în serviciul muncii din armata maghiară și trimiși în Ucraina. La școala elemen-

tară funcționau doi învățători care se ocupau de cei 84 de copii. În 1943 au început internările locuitorilor evrei în lagăre și tot atunci adepții Partidului Crucilor cu Săgeți organizau demonstrații antievreiești.

În aprilie 1944 la postul mixt de jandarmerie din Berettyóújfalu a început întocmirea listelor nominale ale locuitorilor evrei de pe raza orașului. Listele cu numele și adresele de domiciliu ale tuturor evreilor au fost întocmite de comunitatea evreilor, la ordinul notarului șef. Conform acestora comunitatea avea 978 de membri. La începutul lunii mai a început internarea evreilor mai înstăriți. Printre ei s-au numărat: avocatul Henrik Tardos, angrosistul de spirt József Kepes, proprietarul magazinului de confecții Béla Zádor și angrosistul de articole de fierărie József Konrád.

Patru copii din Berettyóújfalu au reușit să scape în împrejurări ieșite din comun. E vorba scriitorul György Konrád, pe atunci în vârstă de unsprezece ani, sora lui, în vârstă de paisprezece ani, și doi verișori. După internarea părinților în ghetou, copiii au reușit să se „răscumpere”, în schimbul a 30.000 de penghei achitați conducerii orașului și, cu puțin înainte de deportare, să obțină un permis de la jandarmerie pentru a pleca cu trenul la Budapesta. Acolo tusalpatru au supraviețuit în casa unor rude. Ei au fost singurii supraviețuitori dintre cei 200 de copii evrei din Berettyóújfalu. Întâmplarea a fost descrisă amănunțit de György Konrád, în romanul său intitulat *Elutazás és hazatérés* [Plecare și întoarcere].

În 7 iunie 1944, la orele prânzului, locuitorii evrei ai orașului Berettyóújfalu, arondat Circumscripției de Jandarmerie IV (Debrețin) au fost duși pe jos, escortați de jandarmi, la ghetoul de la cărămărie, în timp ce bagajele lor au fost transportate cu camioane și căruțe. Majoritatea localnicilor priveau cu pasivitate cum erau adunați evreii din oraș. A doua zi evreii din Berettyóújfalu au fost imbarcați în vagoane de vite și transportați în ghetoul de la Oradea, de unde au fost deportați la Aschwitz. În jur de 654 de persoane au pierit în Holocaust, adică circa 66,9 la sută din populația evreiască a orașului, dinainte de deportare.

Dávid Frenkel, daianul orașului, și fiul său Jákov Blum Frenkel au reușit să plece din ghetoul de la Oradea cu trenul Kasztner și să ajun-

gă la Budapesta, în tabăra protejată de pe strada Columbus.

Somody, directorul școlii, și un tânăr pe nume Laló Kádár s-au purtat binevoitor cu evreii.

După război, la Tribunalul Poporului din Cluj, locotenentul de jandarmerie János Fráter din Berettyóújfalu a fost condamnat – în contumacie – la temniță grea pe viață, pentru săvârșirea unor crime de război.

Recensământul din 1949 a înregistrat 221 (după alte surse 246) de locuitori evrei, adică mai puțini decât populația evreiască din Berettyóújfalu, cu un veac în urmă. Supraviețuitorii reveniți în oraș au revigorat comunitatea care a funcționat până în anul 1956. Naționalizarea din 1958 i-a determinat pe mulți evrei să părăsească definitiv localitatea. În 1964 Comunitatea Israelită Ortodoxă Autonomă din Berettyóújfalu a cedat clădirea sinagogii, cu contract de vânzare-cumpărare, unei cooperative de producție. De atunci e folosită ca depozit de obiecte de fierărie. În zilele noastre la Berettyóújfalu trăiesc doar doi evrei. Cimitirul evreiesc este în paragină.

Potrivit recensământului din 1941, ocolul Berettyóújfalu avea 37.958 de locuitori, din care 1181 erau de religie israelită, corespunzând la 3,11 la sută din populația totală. Iată ponderea evreilor în diferitele localități din acest ocol (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

*Bakonszeg (6; 2131), Berettyószentmárton (14; 2066), *Berettyóújfalu (982; 11.781), *Csökmő (43; 4348), Darvas (3; 1347), Furta (8; 2358), *Gáborján (6; 1842), *Hencida (45; 2676), *Szentpéterszeg (5; 2071), *Váncsod (41; 2245) și *Zsáka (28; 3473).

Surse: BK, 69-71, 73-76, 82, 83-89, 92-96; FE; IKD; KCS, 126-127; KCS-MN; KGY; KI-B; MÉL-2; MK-É; RLB-G, 203; RLB-H, 686; SM-B, 53-55.

BIHARIA

Cu prilejul recensămintelor realizate după anul 1869, în această comună mare au fost înregistrați peste o sută de evrei. În 1941, din populația totală de 3073 de locuitori, 112 erau de religie israelită, dintre care un singur locuitor a declarat că are

limba maternă idiș și patru că sunt de naționalitate evreiască. În primăvara lui 1944 la Biharria trăiau 108 locuitori evrei. Aceștia au ajuns în ghetoul din Oradea, de unde au fost deportați la Auschwitz.

Surse: B-Cs-P; TV-N, 325; VEÁ-II, 133, 287.

BIHARKERESZTES

După 1850 localitatea a devenit reședință de ocol, după care și evreii au început să se stabilească aici. La începutul anilor 1900 comunitatea a înființat o școală elementară evreiască. În 1910 evreii din Biharkeresztes numărau peste 157 de suflete.

În 1941, la Biharkeresztes trăiau 4007 locuitori, din care 139 erau de religie israelită. Președintele comunității era Márton Fülöp, iar Lipót Fuchs, rabinul responsabil pentru registrele de nașteri, căsătorii și decese. În aprilie 1944 au fost deportați toți membrii comunității, în număr de 146. Au revenit 37 de supraviețuitori, dar până în 1949 nu au mai rămas decât 23 dintre ei. În 1957 comunitatea evreiască s-a desființat și în prezent nu mai trăiește niciun evreu la Biharkeresztes.

La recensământul din 1941 ocolul Biharke- resztes avea o populație totală 29.439 de locuitori, din care 501 s-au declarat de religie israelită, adică 1,7 la sută. Iată distribuția evreilor pe localități (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

*Ártánd (2; 966), *Berekböszörmény (48; 3168), *Biharkeresztes (139; 4007), *Bojt (10; 1363), *Komádi (224; 10.577), *Körösszakál (10; 1280), *Körösszegapáti (16; 2252), *Magyarhomorog (14; 1912), Mezősas (34; 1722) și *Told (4; 642).

Surse: BK, 137; GI.

BIHARNAGYBAJOM

Comunitatea evreilor din această localitate a fost înființată în 1826, anterior evreii de aici aparținuseră de rabinatul din Oradea. Primul rabin ales al comunității din Biharnagybajom a fost Jakab Gottlieb care și-a păstorit enoriașii începând din 1848 până la moartea sa, din 1860. Următorii rabini au fost Ițhok Eisig (Jichok Eisig) Friedmann, Sámuel Jungreis și Manó Szofér. Începând din 1926, rabinul districtual Ferenc Birszk a preluat și

atribuțiile de înregistrator matricol al nașterilor, căsătoriilor și deceselor. În 1929 prim-rabinul comunității era Márton Hoffmann. La Biharnagybajom existau o sinagogă și o baie rituală, comunitatea asigurând locuința rabinului și ha-hamului. Potrivit datelor recensământului din 1941, la Biharnagybajom trăiau 4725 de locuitori, din care 98 erau de religie israelită. Președintele comunității era maistrul brutar Mór Fettmann.

Evreii din Biharnagybajom au împărtășit soarta coreligionarilor lor din Ungaria. Lista nominală a victimelor Holocaustului din comună este înscrisă pe monumentul martirilor evrei din cimitirul evreiesc din Debrecen. În această localitate azi nu mai locuiește niciun evreu.

La recensământul din 1941, ocolul Sárrét avea 22.910 de locuitori, din care 344 erau de religie israelită, adică 1,5 la sută din populația totală. Iată distribuția evreilor din localitățile acestui ocol (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

Báránd (52; 3798), *Biharnagybajom (98; 4725), *Bihartorda (25; 1551), Dancsháza (2; 478), *Nagyrábé (48; 3575), *Sáp (34; 1533), Sárrétudvari (68; 4805) și Szerep (17; 2445).

Surse: BK, 76; HM-HB, 13; MCW, 180; RLB-H, 628; ZSL, 123.

BIHARTORDA

Din datele recensământului din 1941 reiese că acest sat avea 1551 de locuitori, din care 25 erau de religie israelită. Potrivit evidenței întocmite în 8 aprilie 1944, de notarul satului, în această așezare locuiau 8 familii de evrei, în total 24 de persoane. Evreii din Bihartorda au fost deportați la Auschwitz, din ghetoul de la Oradea. După Holocaust în această comună a revenit un singur evreu.

Surse: HM-HB, 40.

BOJT

Documentele vremii mărturisesc că în această localitate trăiau evrei încă din anii 1790. Potrivit datelor recensământului din 1941, comuna avea o populație totală de 1363 de suflete, din care 10 erau de religie israelită. La 11 aprilie 1944 la Bojt

au fost înregistrați 13 locuitori evrei. Probabil mai întâi i-au dus la Episcopia Bihorului și de acolo în ghetoul din Oradea, de unde au fost deportați. Au revenit doar doi supraviețuitori. Totuși, pe o listă a victimelor Holocaustului din Bojt, publicată în anul 2001, figurează 23 de nume.

Surse: AF; BK, 134.

BOROD

Începând din veacul al XVIII-lea, toată populația evreiască din zonă, de la Ciucea până la Tileagd, era înscrisă în registrele matricole de nașteri, căsătorii și decese de la Borod. Aici se afla deci comunitatea mamă de care aparțineau evreii din mai multe localități precum: Bălnaca, Borozel, Bucea, Cetea, Cornițel, Negreni, Șuncuiuș, Valea-Mare și Valea Neagra. În 1890 la Borod trăia o comunitate evreiască importantă care număra 250 de suflete.

În 1919 a fost ridicată o sinagogă nouă. La Borod funcționau societatea sacră Hevra Kadișa, mikve și Talmud-Tora. În fruntea comunității se afla Mór Schwartz. Înainte de deportare evreii din Borod erau păstoriți de prim-rabinul Avram Ieșaiahu (Ávrám Jesájáhu) Müller.

Din datele recensământului din 1941 reiese că în comuna cu o populație de 4148 de suflete, trăiau 241 evrei (5,8 la sută). Zece persoane au declarat că au limba maternă idiș, iar cinci că au naționalitate evreiască. Conform unora dintre surse, în perioada deportării în localitate trăiau 204 evrei. În primăvara lui 1944 evreii din Borod au fost duși la Oradea, în ghetoul din colonia Ioșia [m.: Össi], de unde i-au deportat pe toți la Auschwitz. Helén Packer, văduva unui veteran din primul război, a fost exceptată. Ea a reușit să ascundă sulurile Torei. A mai scăpat un copil evreu ascuns la o familie de țărani. În 1947, cu prilejul recensământului Congresului Mondial Evreiesc, la Borod au fost înregistrați 50 de evrei.

Surse: AE-R, 159; RLB-H, 611; TV-N, 324-325; VEÁ-II, 137, 289.

BOROZEL

Conform recensământului din 1941, din cei 825 de locuitori ai satului, doar patru persoane erau

de religie israelită. Cu toții au ajuns în ghetoul orădean din colonia Ioșia [m.: Össi], de unde i-au deportat la Auschwitz.

Surse: HL-B; VEÁ-II, 137, 289-290.

CEFA

Potrivit recensământului din 1941 în acest sat trăiau 1627 locuitori, din care 9 erau de religie israelită. Fiind reședință de comună, se presupune că în prima etapă evreii din satele aparținătoare Ateaș, Berechiu, Gepiu și Sănnicolau Român au fost aduși la Cefa și apoi au fost transferați, cu toții, în ghetoul din Oradea și apoi deportați la Auschwitz.

La recensământul din 1941 ocolul Cefa avea o populație de 20.598 de locuitori, din care 40 erau de religie israelită, adică 0,19 la sută din totalul populației. Iată distribuția evreilor după localități (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

Ateaș (2; 784), Berechiu (3; 609), Biharugra (8; 2139), *Cefa (9; 1627), Gyapju (2; 1686), Sănnicolau Român (5; 2979) și Zsadány (11; 3334).

Surse: VEÁ-II, 159, 301.

CETEA

La recensământul din 1941 acest sat avea 714 locuitori, din care șase erau izraeliți. În timpul ghetozării ei au fost duși la Oradea, în colonia Össi [Ioșia], de unde au fost deportați la Auschwitz.

Surse: HL-B; VEÁ-II, 138, 301.

CHEȚ

Potrivit recensământului din 1941, în localitate trăiau în total 1223 de suflete, din care 13 erau de confesiune israelită. În primăvara anului 1944 locuitorii din Cheț care cădeau sub incidența legilor rasiale au fost duși la Marghita și apoi în ghetoul de la Oradea, de unde i-au deportat la Auschwitz. În zilele noastre satul Cheț de odinioară a devenit parte a orașului Marghita, dar pe teritoriul vechii localități nu mai trăiește niciun evreu.

Surse: VEÁ-II, 116, 277-278.

Potrivit datelor recensământului din 1941, 24 din cei 726 de locuitori ai satului erau de religie israelită, de naționalitate și limbă maternă maghiară. Erzsébet Wertheimer, absolventă a secției de pian de la Academia de Muzică din Cluj, soția scriitorului și redactorului László Farkas, era originară din Chistag. În timpul deportării i-a degerat mâna și niciodată nu a mai putut cânta la pian. În primăvara anului 1944 locuitorii din Chistag au fost duși în ghetoul din Oradea, de unde i-au deportat la Auschwitz.

Surse: FG; VEÁ-II, 126, 283.

CORNIȚEL

La recensământul din 1941 satul avea 682 de locuitori dintre care șase s-au declarat de religie israelită. În timpul ghețozării au ajuns la Oradea, în colonia Ioșia [m.: Óssi], de unde au fost deportați la Auschwitz.

Surse: HL-B; VEÁ-II, 138, 290.

CURTUIUȘENI

În 1880 în această localitate trăiau 132 de evrei, numărul lor scăzând treptat, iar în perioada interbelică s-a redus drastic. În 1941, doar 26 din cei 2748 de locuitori din Curtuiușeni erau de religie israelită. În primăvara lui 1944 se pare că locuitorii evrei din Curtuiușeni ar fi fost duși mai întâi la Valea lui Mihai, iar apoi transferați în ghetoul de la Oradea, de unde au fost deportați la Auschwitz.

Surse: RLB-H, 593; VEÁ-II, 180, 313.

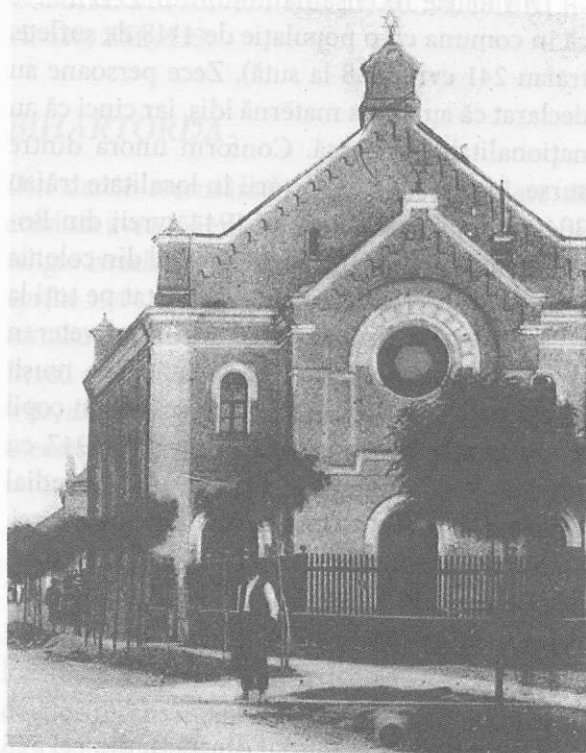
CSÖKMŐ

Potrivit datelor recensământului din 1941, comuna avea 4348 de locuitori, din care 43 s-au declarat de religie israelită. Pe lista victimelor Holocaustului din Csökmő figurează 30 de nume. Recensământul din 1949 nu a mai înregistrat niciun evreu în această localitate.

Surse: BK, 135.

DERECSKE

Localitatea Derecske și împrejurimile sale era proprietatea conților Esterházy care, în 1848, le-au permis evreilor locali să întemeieze o comunitate. De această comunitate, înființată în 1850, aparțineau și obștile evreiești din satele Esztár, Hajdúbagos, Hosszúpályi, Konyár, Monostorpályi, Pocsaj, Sáránd și Tépe, care – din cauza numărului mic de evrei – nu-și puteau permite să țină un rabin. Rabinul din Derecske îi vizita cu prilejul sărbătorii de Pesah și înaintea marilor sărbători de toamnă. Prima sinagogă din Derecske a fost construită în 1851, iar societatea sacră Hevra Kadișa a început să funcționeze în 1853. Comunitatea care în acea vreme număra 50 de suflete avea o mikve (baie rituală), o măcelărie cușer și o fabrică de azimă. În 1855 comunitatea l-a ales rabin pe Eliahu Ás (Éliás Eisenstädter), originar din Vilna. Următorii rabini care au păstrat comunitatea din Derecske au fost, în ordine: Hersch Bermann, Slomó Szófer (Schreiber) – care și-a început activitatea în 1875 și a organizat cursuri de Talmud-Tora pentru copii –, Josef Léb, Smuel Szófer și Hirsch Kohén (Zvi Kohn). În 1929 prim-rabinul comunității era Ignác Blum.

Derecske, sinagoga ortodoxă

În 1905 a fost construită sinagoga nouă. Comunitatea din Derecske a rămas fidelă ritului ortodox.

Evreii au jucat un rol important în viața economică a localității. Dețineau prăvălii de coloniale, textile, fierărie, țineau cârciumi și făceau negoț cu pene de gâscă. Aici funcționau moara cu abur de mare capacitate, a lui Lipót Grossmann, hotelul și restaurantul lui Mázer Csillag. Personalitățile proeminente ale evreimii locale erau: avocatul Kardos, medicul veterinar Tokayer, moașa Hani Lusztig, responsabilul acțiunilor caritative Benjamin Horovitz și executorul judecătoresc Gyula Margittai. 70 de evrei din Derecske au luptat în Primul Război Mondial, 12 dintre ei căzând pe front. În 1933 în oraș funcționa un heder pentru copiii evrei, condus de Meir Klein.

Potrivit datelor recensământului din 1841, localitatea avea o populație de 10.399 de locuitori, dintre care 523 erau de religie israelită. Mulți tineri au fost mobilizați în serviciul muncii din armata maghiară, mare parte pierind în Ucraina. Árje Moskovits enumeră nominal în cartea sa 21 de tineri originari din Derecske, menționând că numărul victimelor este mai mare. Aparținătorii acestora, rămași acasă, au avut de suferit umilințele autorităților. Astfel, în 1943, notarul șef Kovács i-a convocat pe bărbații din Derecske sub pretextul verificării unor acte și apoi a pus să li se tundă bărbile și perciunii cu foarfeca. Nici rabinul nu a fost scutit de această batjocură.

În primăvara lui 1944 germanii au intrat în Derecske și de îndată i-au arestat pe cei 21 de membri ai conducerii comunității, inclusiv pe rabinul Kohén Hirsch și pe fiii săi, trimițându-i într-un lagăr de muncă din Viena. În final acest fapt s-a dovedit salvator, pentru că majoritatea au apucat eliberarea.

Din Derecske au fost deportați 625 de evrei. Autoritățile i-au adunat cu căruțele. În 16 și 17 iunie 1944, evreii din Derecske, din Konyár și din alte localități aflate la est și sud-est de Debrecen, în total 2819 de suflete, au fost adunați în ghetto-ul din Oradea, deja golit. De acolo i-au deportat la Auschwitz, cu ultimul transport care a părăsit Oradea în 27 iunie 1944. 306 adulți și 159 de copii din Derecske au pierit în timpul deportării.

Prim-pretorul ocolului Derecske a dat dovadă de un comportament uman, în 27 iunie 1944,

când – invocând principiile moral-religioase – a respins cererea organizației Partidului Național-Socialist din Hosszúpályi de a-și muta sediul în sinagoga dezafectată din localitate.

În 1949 la Derecske mai trăiau 55 de evrei, însă după 1956 numărul lor a scăzut substanțial. Mai târziu și sinagoga a fost demolată.

Potrivit recensământului din 1941, în ocolul Derecske trăia o populație de 35.483 de suflete, din care 944 s-au declarat de religie israelită, ponderea lor în totalul populației fiind de 2,66 la sută. Distribuția acestora pe localități erau următoarea (între paranteze, numărul izraeliților, respectiv al populației totale a localității):

*Derecske (523; 10.399), *Esztár (19; 2078), *Hajdúbagos (54; 2472), *Hosszúpályi (83; 5094), *Konyár (66; 3346), *Monostorpályi (26; 2648), *Pocsaj (60; 3433), *Sáránd (11; 2050), *Tépe (1; 1280) și *Vértes (101; 2683).

Surse: BK, 76; HM-HB, 50; MÁ, 19-25, 77-80, 157; RLB-H, 628, 697, 711, 717; ZSL, 194.

DIOSIG

Este una dintre localitățile unde evreii s-au stabilit de timpuriu, încă din veacul al XVIII-lea. De-a lungul timpului populația evreiască a sporit, în

Diosig, sinagoga ortodoxă